

Begreppet ”obildbar” som en social konstruktion

Teoretisk diskussion och praktisk tillämpning inom den svenska sinnesslövärdens under 1900-talets första hälft

Bildning och bildbarhet kan liksom uppfostran och inläring anses som grundbegrepp inom pedagogiken. Redan 1657 formulerade Johan Amos Comenius i sin undervisningslära ”Didactica Magna” tanken om alla människors bildbarhet: ”Att några av naturen förefaller tröga och obegåvade, betyder ingenting. Detta förhållande snarare talar för och kräver, att bildningen bör stå alla till buds. Ty ju trögare och omöjligare någon är av naturen, desto mer är han i behov av hjälp för att så långt som möjligt befrias ur sin djuriska slöhet och dumhet” (Comenius 1989, s 93). Bildningens betydelse för människans utveckling har i olika utsträckning poängterats även av andra väl kända författare som Rousseau, Kant, Herbart, Humboldt, Fichte m.fl. (Benner & Brügggen 2004). Likväl var på det praktiska planet ”bildning för alla” i många århundraden långt ifrån en självklarhet. Så sent som 1968 blev Sverige det första landet i världen som genomförde en allmän skolplikt som nu verkligen omfattade alla barn – även sådana som tidigare ansågs vara obildbara. Vägen dit har varit lång, ibland motsägelsefull och har innehållit en del missförstånd.

Att sortera skolelever är först och främst en kategoriseringsprocess som innebär en viss selektering, när det gäller barn med olika funktionshinder ofta en bortselektering. Sådana kategoriseringar är ett forsknings-

område för sig, där själva begreppet "funktionshinder" kräver en specifik förståelse. Terminologin som t.ex. idioter, sinnesslöa, psykiskt utvecklingsstörda har alltid utvecklats inom en viss social och samhällelig kontext. Inom den historiska forskningen betonas det här socialkonstruktivistiska perspektivet, diagnoser anses ofta som "sociala konstruktioner" (Johannisson 2006, s 37). Intresse för kategoriseringens process framhålls av Hedin och Tydén (1998, s 492): "Uppkomsten och utvecklingen av en kategori tydliggör striden om vad den egentligen skall innebära." Engwall betraktar inte "olika tiders handikapp som givna och fixa kategorier utan som historiskt och socialt skapade tillstånd" (Engwall 2000, s 17). Ett gemensamt drag för nästan alla tidsbundna kategoriseringar är att det är andra, oftast professionella såsom läkare och pedagoger, som definierar dem. De förfogar över tolkningsmakten. Mycket sällan finner man funktionshindrade människors egna identitetsskapande beskrivningar.

Inom specialpedagogikens historia betraktas den allmänna bildbarheten som en central utgångspunkt (Ellger-Rüttgardt 2008). Syftet med den här undersökningen är att ur ett historiskt perspektiv bidra till diskussionen omkring den sociala kategoriseringen av barnen inom specialpedagogiken. Frågeställningen avser hur avgränsningsprocessen har genomförts gentemot de s.k. obildbara inom den svenska sinnesslövården under 1900-talets första hälft och hur den har förändrats över tid. Det leder till frågan hur begreppen "bildbar" och "obildbar" på den teoretiska och den praktiska nivån har definierats och vilka kriterier det funnits för att bli tilldelad den ena eller den andra kategorin. Som källor anlitas tidsenlig litteratur om sinnesslövården och arkivmaterial från skolanstalter i f.d. Malmöhus län. Genom att utgå från avskiljningstendenser under sent 1800-tal kommer föreliggande artikel att visa hur gränsdragningen mot obildbara sinnesslöa barn har sett ut inom teoridebatten och i olika skolanstalter i södra Sverige .

Sinnesslövårdens framväxt och avskiljande av obildbara

När 1842 års folkskolestadga introducerades infördes principen om barns läroplikt. Det motsvarade däremot inte en allmän skolplikt. Vid den här tiden gick uppskattningsvis endast 20 procent av barnen i skolan. Enligt Richardsson (2004, s 58) finns det flera förklaringar till detta låga antal. Å ena sidan saknades förutsättningar, t.ex. skolbyggnader och utbildade lärare. Å andra sidan var det på grund av långa skolvägar och fattigdom svårt att förmå föräldrar att skicka sina barn regelbundet till skolan. Så småningom ökade antalet elever och i slutet av 1800-talet fick en majoritet av barnen undervisning. Men folkskolor kännetecknades fortfarande av allvarliga brister, klasserna var stora och de hygieniska förhållandena dåliga. I det rådande parallellskolesystemet sågs folkskolan inte sällan som en fattigskola.

Samtidigt hade många barn med funktionshinder överhuvudtaget ingen möjlighet att få någon som helst undervisning. Ett fåtal skolor för dövstumma och blinda kom till i början av 1800-talet. Skolplikten för båda dessa grupper infördes förhållandevis tidigt i Sverige, nämligen 1889 respektive 1896. Men särskilt barn som kategoriserades som idioter hade det svårt. Deras problem uppmärksammades första gången 1857 när läkaren Carl Ulrik Sondén publicerade en artikel "Om Idioters uppfostran och undervisning". Han krävde att samhället "genom lämplig omvårdnad och uppfostran i rättan tid af svagsinte barn, kan förvandla dem från oduglige och blott tårande medlemmar, till verksamme och närande" (Sondén 1857, s 308). Efter att den första anstalten inrättats i Göteborg av Emanuella Carlbeck 1866, grundades skolor för idioter eller sinnesslöa, som sådana barn med tiden kom att kallas, i nästan alla svenska län.

Utvecklingen fram till och med sekelskiftet har inom forskningen karakteriserats med hjälp av olika fasmodeller (Nordström 1968, s 257 ff.; Bengtsson 2004, s 68 ff.). Införandet av statsbidrag till skolanstalter för sinnesslöa 1878 innebar ett stort steg som dock fick motsägelsefulla konsekvenser. Det från början privat-filantropiska "barmhärtighetsverket" blev nu i stället en offentlig-statlig angelägenhet. Även om den ekonomiska hjälpen från staten var låg kunde sinnesslöskolorna nu vidareutveckla sitt arbete. Dock hade motivet bakom beviljandet av statsbidrag ett tydligt samband med den nyttotanke som framträder redan hos Sondén. I ett ställningstagande till statsbidragens nivå poängterade Sundhetskollegiet målet att "genom undervisning och tjänlig sysselsättning i övrigt förbättra de sinnesslöa och om möjligt göra dem till nyttiga samhällsmedlemmar" (enligt Förhammar 2007, s 317). Samtidigt skulle inte något ekonomiskt stöd utgå till "det stora antalet sinnesslöa, som icke kunna bibringas någon grad av uppfostran och för vilka understödet således inskränker sig till vård och underhåll" (ibid.). Därmed skapades för första gången i juridiskt-administrativt hänseende en skiljelinje mellan bildbara och förment obildbara sinnesslöa. I motsats till upplysningstiden dominerar inte längre idén om en universell bildbarhet (Tenorth 2006, s 517). Denna blev istället tilldelad eller negerad genom sociala institutioner. De obildbara kunde delvis hållas kvar på anstalterna, vilket medförde stora ekonomiska svårigheter för institutionerna (Söder 1978, s 33 ff.). Statsbidrag för obildbara infördes 1904, om än på låg nivå. Trots det blev det ett tillräckligt starkt incitament för att grunda nya anstalter för denna kategori människor.

I början av 1900-talet blev avskiljandet av personer som nekades varje form av undervisning en vardaglig händelse på skolanstalter för sinnesslöa. I bästa fall kunde de få stöd och hjälp i sina hem, annars hamnade de i fattigstugorna. Även när obildbara sinnesslöa blev intagna på s.k. asylor var deras situation farofylld. Olika sjukdomar, först och främst tuberkulos liksom dåliga hygieniska förhållande förorsakade en relativt

hög dödlighet. Många överlevde inte sin barndom. Som exempel kan nämnas vårdanstalten Nyhem i Helsingborg, där mortaliteten särskilt under tiden efter stiftelseåret 1904 och under världskrigsåren 1914/15 var långt högre än genomsnittet (Barow 2009, s 332). I början av 1900-talet och under flera decennier därefter tillhörde obildbara sinnesslöa en av de mest utsatta grupperna av människor inom det svenska samhället.

Problemet att definiera "obildbarhet"

I motsats till debatten om begreppet "sinnesslöhet" (Areschoug 2000, s 80 ff.; Grunewald 2008, s 16 f.; Barow 2009, s 95 ff.) fanns det inom facklitteraturen under hela 1900-talets första hälft jämförelsevis få diskussionsinlägg om attributen bildbar respektive obildbar. Utan närmare granskning av det berättigade i beteckningen "obildbar" togs under många år ett sådant fast tillstånd för givet. Genom att framhålla sinnesslöundervisningens fördelar fortskred en avgränsning mot de obildbara. Signe Lagerwall, under många år föreståndare vid seminariet för utbildning av sinnesslölärareskor i Slagsta, var av den åsikten att ett barn, som inte var "mottagligt" varken för teoretisk eller praktisk undervisning, skulle överföras till "en asyl, d.v.s. vårdanstalt, där det får kroppslig vård och får stanna för livstiden" (enligt Uppfostringsarbetet vid Slagsta skola för sinnesslöa barn 1916, s 501). Johan Ambrosius, ordförande hos Allmänna svenska föreningen för vården av sinnesslöa och fallandesjuka, argumenterade tveeggat när han betonade "att de bildbara barnen skadas genom samvaro med de obildbara" (Ambrosius 1919, s 276).

När den historiska kontexten betraktas blir båda pedagogernas uppfattningar begripliga. Själva sinnesslöundervisningen och därmed de sinnesslösas bildbarhet var överhuvudtaget långt ifrån en självklarhet. Genom sin "Undersökning om sinnesslöa barns psykiska utvecklingsmöjlighet" kunde Ambrosius (1919/20) i slutet av 1910-talet för första gången systematiskt styrka de sinnesslösas mottaglighet för undervisning. Parallellt med försöket att etablera sinnesslöundervisningen ägde ett avskiljande av obildbara rum, vilket understryker en grundläggande ambivalens inom skolans utveckling. Med hänsyn till tanken om en skola för alla hävdar Börjesson och Palmblad (2003, s 9) "en av skolans stora paradoxer: vid varje försök att genomföra en gemensam skola, har det alltid funnits röster och åtgärder för att särskilja vissa av eleverna". En liknande bortselektering fanns också i samband med etableringarna av såväl hjälpklasser som sinnesslöskolor. Sådana uteslutningsprocesser kan tolkas funktionellt som ett strävande att höja acceptansen för den egna verksamheten.

En viss osäkerhet om termen "obildbar" märktes redan hos Ambrosius i den tidigare nämnda studien. Oavsett hans pedagogiska optimism ansåg han att avskiljning var ett obehagligt beslut, som ändå måste tas. Ambro-

sius medgav att det var ”svårt att bestämma den gräns, där bildbarheten är ungefär noll“ (Ambrosius 1919/20, s 16). Han pläderade för att ta in barnen på försök på skolan och att efter en viss tid besluta om prövning om fortsatt skolgång. Problemet att markera en gräns var därmed dock inte undanröjt, utan endast uppskjutet.

Frågan hur obildbarheten definierades och vilka kriterier det fanns blev med nödvändighet vilande. Den här osäkerheten kan konstateras under hela undersökningsperioden. På en sinnesslövärdskonferens 1933 pratade t.ex. Hjalmar Källmark (1934, s 20) om ”mer eller mindre breda gränsområden mellan uppställda kategorier [...] Bildbarhet är ju ett skäligen omfångsrikt och obestämt begrepp”. Enligt honom befann sig omkring 12 procent av eleverna på Uppsala läns sinnesslövanstalt – Källmark var då läkare – i det här ”gränsområdet”, där deras bildbarhet var tvivelaktig. Också Alfred Petrén, psykiater och i många år statlig inspektör och socialdemokratisk riksdagsmedlem, hänvisade flera gånger till omöjligheten att sätta en skarp gräns (Petrén 1915, s 28; 1935, s 8). Anna-Lisa Annell, psykiater och en av Petréns efterföljare som inspektör vid Medicinalstyrelsen, framhöll 1943 att gränsdragningen var ”konventionell” (Annell 1943, s 228).

En mer fundamental kritik mot själva begreppet ”obildbarhet” var säkerligen delvis känd, men verkar knappast ha påverkat den svenska diskussionen. Den tyska psykiatern Ziehens uppfattning ”att man strängt taget aldrig kan tala om absolut obildbara anormala” liksom hans kollega Chotzens åsikt att ”det t.o.m. hos idioterna finns ett ringa mått av bildbarhet” (enligt Stadius 1938, s 368) beaktades inte i Sverige. Den övertygelse som den schweiziska ”läkepedagogen” Heinrich Hanselmann formulerade i början av 1930-talet om att ”begreppet obildbarhet är båda teoretiskt falskt och förorsakar praktiskt stor olycka” (Hanselmann 1933, s 111) förklingade ohörd. Han syftade med sin kritik på den s.k. eutanasin som diskuterades efter första världskriget först och främst i Tyskland. Obildbara kunde, befarade Hanselmann förutseende, bli förklarade ha ett ”värdelöst liv” som skulle kunna legitimeras deras dödande (ibid., s 128).

”Praktisk bildbarhet” som en reflex på nyttotänkandet

Redan vid sekelskiftet tillskrevs praktiska sysselsättningar en relativt stor vikt på sinnesslövanstalterna. Så kallade praktiska avdelningar inrättades för barn ”som egentligen ej kunna bibringas någon teoretisk undervisning” (Uppfostringsarbetet vid Slagsta skola för sinnesslöa barn 1916, s 521). För äldre elever grundades arbetshemsavdelningar och särskilda arbetshem. Under mellankrigstiden fick den praktiska bildbarheten en alltmer ökande vikt. Särskilt tydligt blev det under sinnesslövärdskonferensen 1928 i Lund när bl.a. Lagerwall uttalade sig för en ytterligare

förstärkning av praktiska arbetsformer i skolorna. Därmed skulle en "ersättning" för lågpresterande elever skapas, sa Lagerwall (1928, s 79). Många sinnesslöa barn var mycket flitiga, och enligt henne skulle den praktiska sysselsättningen göra dem lyckligare. Med tanke på de vuxna sinnesslöa betonade Ambrosius vid samma tillfälle arbetsförmågans betydelse (Ambrosius 1928). Under den efterföljande diskussionen fick han stöd från Petrén som redan tidigare hade poängterat arbetsdugligheten som ett viktigt uppfostringsmål (enligt Barow 2009, s 125). Den starka tonvikten på praktiska undervisningsinnehåll var ett reflexartat svar på en intensifierad debatt omkring brukbarhet. Den samhälleliga situationen kännetecknades av ekonomisk kris i samband med hög arbetslöshet. För elever som slutade sinnesslöskolan var chansen att få en anställning mycket låg. Samtidigt fick den eugeniska ideologin allt större inflytande då sinnesslöheten ansågs som ett hot. Det moderna samhällets dogm att alla måste vara nyttiga delades av pedagoger på skolorna. Här kan man se bakgrunden till den strategiska alliansen mellan sinnesslövärderna och eugeniken (ibid., s 386).

Den här kontexten fick sitt uttryck i terminologin inom sinnesslövärderna. Enskilda gånger fanns det försök att operationalisera gränsen mellan bildbarhet och obildbarhet. Traditionellt ansågs förmågan att lära sig läsa som ett avgörande kriterium. Naturenligen var det här måttet mycket vagt. Förstärkningen av nyttotänkandet tog sig uttryck i ett nytt förslag som gjordes 1936 på en nordisk konferens i Stockholm av den finlandssvenske deltagaren Gunnar Stadius: "Bildbarhet är förmåga av psykisk tillväxt, d.v.s. förmågan att utveckla retbarheten hos hjärnan och nervsystemet till ett högre stadium av mångsidighet och organisk samverkan" (Stadius 1938, s 367). Han försökte precisera att "vi måste också ta hänsyn till primitivare yttringar av psykisk verksamhet: kroppsbehärskning, praktisk arbetsduglighet" (ibid.). Den senare aspekten ansåg han som avgörande för att kategorisera ett barn som bildbart. Influerad av den brittiske psykiatern Tredgold och hans tredelning idioter, imbeciller och debiler drog Stadius slutsatsen att "minst 70 % av alla psykiskt undermåliga barn är bildbara" (ibid., s 370).

Av särskilt betydelse var i detta sammanhang intelligenstesternas uppkomst och spridning under mellankrigstiden. Axelsson (2007, s 92) hänvisar till en viss variation över tid och mellan olika professionella angående frågan vilken intelligenskvot de rådande kategorierna tillskrevs. Redan 1945 urskiljde Annell en tendens att lärarna och läkarna drog olika gränslinjer mellan bildbarhet och obildbarhet. Enligt henne var pedagogerna fortfarande benägna att anse läsförmågan som avgörande. Däremot skulle läkarna utgå från bildbarhet om det fanns en viss färdighet att genomföra praktiskt arbete. "Detta betyder att läkarna sätta gränsen mellan bildbara och obildbara vid en intelligenskvot av 35 à 40, pedagogerna vid 50 à 55. I praktiken kommer det sannolikt att leda till att barn med en kvot mellan 40 och 50 överflyttas till [...] vårdhem, men

att man på vårdhemmen känner sig skyldig att anordna viss undervisning för dem” (Annell 1945, s 149). Den här typen av ”dubbelorganisation” skulle inte vara bara överflödig, utan förorsaka stigande kostnader.

Kostnadsaspekten och sambandet mellan bildbarhet och arbetsduglighet poängterades också av Petrén. Han krävde att barnen vid ”den minsta förhoppning på bildbarhet” och i ”alla tveksamma fall” skulle tas in på sinnesslöskolan (Petrén 1939, s 258). Även sådana som hade misslyckats på en sinnesslöskola och överförts till vårdhem kunde vid ett nytt försök på skolan göra framsteg särskilt i de praktiska ämnena. Tillsammans med Annell skrev Petrén 1943, i ett betänkande angående det planerade införandet av skolplikt, att barn ”som genom sinnesslöskolans verksamhet kanske kunnat förvärva, om icke något mått av teoretiska kunskaper, dock sådana praktiska färdigheter, att de vid skolutbildningens slut blivit mer eller mindre duktiga arbetshemselever, i stället för hela livet förbli arbetsoförmögna asylister” (SOU 1943:29, s 40). För att bildbarhet skulle råda krävdes enligt Annell (1943, s 228) ”åtminstone praktiska färdigheter i sådan utsträckning att de efter anvisning kan utföra enkla sysslor”. Syftet med utbildningen hade nu förändrats. Den motiverades inte längre utifrån människors individuella möjligheter att utveckla sig genom tillägnande av kunskaper och färdigheter. Centralt blev i stället hur resultatet av utbildningen skulle kunna vara till nytta för samhället. I detta avseende hade också kriterier för att tillskriva obildbarhet förvandlats. Under sinnesslövårdsmötet 1942 konstaterade chefen för Vipeholms sjukhus för svårskötta obildbara sinnesslöa, läkaren Hugo Fröderberg (1946, s 92): ”Såsom obildbara räknades de som fullständigt saknade förmåga av ordnat arbete”. Att en såpass öppen förbindelse knyts mellan bildbarhet och praktiskt arbete blir begripligt mot bakgrund av den tydliga brist på arbetskraft som kommer fram under andra världskriget.

Praktisk tillämpning på skolanstalter

Utifrån ett vardagshistoriskt perspektiv blir förhållande i de enskilda skolorna särskilt relevant. Den föreliggande undersökningen avser två skolanstalter för sinnesslöa i Skåne, Møllevångshemmet i Lund och Håkanstorp i Malmö. Den förstnämnda var 1878 den första svenska idiot-skola som grundades som en provinsanstalt, den sistnämnda inrättades 1917 genom Malmö stad. I Lund bodde under 1900-talets första hälft omkring 100 elever på anstalten, i Malmö fanns det ca 30 elever. I båda skolornas reglementen får man söka förgäves efter begreppet ”obildbar”, istället formulerades att berörda elever ”befinnes icke kunna med framgång där uppfostras” (enligt Barow 2009, s 314). I genomsnitt skrevs från varje anstalt ett till två barn per år ut på grund av obildbarhet. I matrikelböckerna och elevakter kan man i sådana fall få läsa resignerade anteckningar som ”ej kan bibringas teoretiska kunskaper”,

”har ej lärt något”, ”visat sig mycket störande och ej kunnat tillgodogöra sig undervisningen” m.m. När faktorerna bakom utskrivningar på grund av obildbarheten undersöks närmare är det fyra faktorer som verkar spela en roll: individuell prestationsförmåga, socialt avvikande beteende, arbetsförmåga och anstaltens platsbrist.

Den individuella prestationsförmågan kan anses som nödvändig, men ofta inte ett tillräckligt villkor för en kategorisering som obildbar. Den låga förmågan att lära sig baskunskaper såsom att läsa och räkna blev en förutsättning för utskrivningen. I många fall sammanfördes bristande kunskaper med ett socialt avvikande, särskilt aggressivt beteende. Till exempel skriver man på Håkanstorp om eleven Elsa att hon var ”mycket orolig [...] blir häftig [...] river kamraterna“ (Elevakter Håkanstorp K-O, nr 87, F1A:2). Som 11-åring överfördes hon 1937 till vårdhemmet Georgshill. I andra fall bildade inte heller läsförmågan någon garanti för att få stanna kvar på skolan. Gustaf, född 1926, och också intagen på Håkanstorp, har enligt lärarinnors anteckningar visserligen lärt sig ”att läsa något, men har ingen uthållighet. Har lätt för att lära utantill. Är mycket beroende av de vanor han fått. Biter sig i fingrarna, då något går honom emot” (Förteckning över elever 1915–1947, nr 93, D1A:1). Året 1942 blev han utskriven till ett litet vårdhem i Malmö. I andra fall, där den individuella prestationsförmågan tycks ha varit jämförelsevis hög, utskrevs sådana elever till de statliga anstalterna för vanartiga sinnesslöa Salbohed och Vänersborg.

Den tredje punkten gäller arbetsförmågan. Ganska sällan hittar man i arkivalierna ett direkt samband mellan teoridiskussionen och praktiken inom anstalterna. Men vid ett styrelsemöte på Møllevångshemmet diskuterades Gunnar Stadius föredrag från kongressen 1936. Anstaltsläkaren Sture Siwe tog upp hans föredrag och betonade att praktiskt arbete ”vore det väsentligen avgörande vid fastställandet av begreppet bildbarhet. Vi tillämpar ju redan denna åsikt vid Møllevångshemmet“ (Korrespondens 1932–1937, E1:3). Båda de undersökta anstalterna följde den centrala målsättningen att göra eleverna arbetsdugliga. Bara i undantagsfall kritiserade Medicinalstyrelsen i sina inspektionsrapporter att barnen skrevs in direkt i vårdhem utan att pröva deras praktiska bildbarhet, dvs. deras arbetsförmåga.

Den fjärde aspekten rör platsbristen inom anstalterna. Såväl på Møllevångshemmet som på Håkanstorp rådde, med växlande intensitet, en brist på skolplatser. Även eleverna som gick upp till sju (!) år på skolan förklarades under sådana omständigheter som obildbara. Håkanstorps styrelse beslöt 1937 att skriva ut två äldre elever som obildbara, under villkor att de fick ”kvarstanna så länge platserna ej behöva tagas i anspråk för mera bildbara“ (Protokoll, 11/9/1937, A1:1). Speciellt i Malmö minskades i början av 1930-talet platsbristen i stadens anstalt genom grundandet av en externatskola. Delvis fick t.ex. barn med hydrocefalus

undervisning på anstalten Håkanstorp. Under sådana omständigheter kunde Medicinalstyrelsens inspektör 1938 konstatera att klientelet "föredde en så pass heterogen sammansättning med bl.a. betydande nivåskillnader i intelligenshänseende att behovet av en clearing i barnpsykiatriskt hänseende för Malmö stad framstod som ett trängande önskemål" (O. Brundin, 1/11/1938, Korrespondens 1913–1947, E1:1). Liksom i Lund överfördes ett jämförelsevis stort antal barn till vårdanstalten när inga andra möjligheter fanns att minska platsbristen, t.ex. genom utskrivning av äldre elever till nyinrättade arbetshem.

På den praktiska nivån betydde begreppet "bildbar" följaktligen bara delvis de individuella inlärningsförutsättningarna hos eleverna. Därtill kommer även ett socialt oönskat beteende som sanktionerades genom kategoriseringen obildbarhet. Förmågan att utföra praktiska arbeten blev så småningom ett krav för att termen bildbarhet skulle vara tillämpbar. Tar man även hänsyn till platsbristen inom anstalterna, blir den relationella karaktären av begreppet obildbar ännu tydligare. Ett ökande antal intagningsansökningar förstärkte beredskapen att skriva ut eleverna som ansågs vara obildbara.

Resumé

Den allmänna bildbarheten är en central utgångspunkt i all pedagogisk verksamhet. Det gäller inte minst sinnesslövardens uppkomst under senare delen av 1800-talet. Fram till 1968 exkluderades däremot de s.k. obildbara barnen, de som inte nådde upp till bildbarhetens norm, från varje form av undervisning. Svårigheten att dra en gräns mellan bildbarhet och obildbarhet bidrog i hög grad till en osäkerhet inom olika professioner, som pedagoger och läkare. Genom kategoriseringen av "obildbarhet" uttrycktes ett fullständigt pedagogiskt misslyckande. Personerna och deras individuella egenskaper blev bestämmande för avgränsningen och återspeglar ett kategoriskt synsätt. Aspekter som undervisningskvalitet, rådande normer eller sociala förhållanden ifrågasattes knappast under 1900-talets första hälft.

Oavsett detta kan konstateras att innehållet i begreppet "obildbar" successivt har förskjutits. Traditionellt fungerade läsfärdighet som ett avgörande kriterium, men med intelligenstesternas uppkomst och spridning från och med 1920-talet förändrades så småningom måttstocken. I samband med sinnesslövardens modernisering och rationalisering uppstod genom begreppet "praktisk bildbarhet" en tendens att förskjuta gränsen för att vara obildbar. Förmågan att utföra praktiska sysselsättningar blev mer och mer avgörande för att konstatera bildbarhet. Därmed förväntades fler människor kunna tillhöra de bildbara.

Genom begreppet "praktisk bildbarhet" förvandlades samtidigt den ursprungliga tanken om bildbarhet som personlighetsutveckling till en process av styrd uppfostran. Deras framgång och vikt bedömdes efter ekonomiskt användbara resultat. Skälet till den nya definitionen kan ses

i en tilltagande strävan att utnyttja de sinnesslöas arbetsförmåga. Under 1930- och 1940-talen kan man i sinnesslöskolorna skönja en tolkning av begreppsparat bildbar/obildbar som står i relation dels till den individuella prestationsförmågan och dels till antalet disponibla platser. Men tills vidare ifrågasattes inte själva begreppet "obildbar" varför problematiken omkring gränsdragningen kvarstod – så länge den sociala konstruktionen "obildbarheten" existerade.

Den beskrivna utvecklingen under 1900-talets första hälft tolkas här som ett uttryck för en intensifierande orientering mot samhällseliga intressen, särskilt i syfte att undvika kostnader. Under mellankrigstiden och speciellt under andra världskriget förstärktes denna tendens. Den grundläggande tanken, att alla i ett modernt och rationellt samhälle skulle vara nyttiga, kritiserades lika litet som den sociala konstruktionen om obildbarhet. Det klassiska motivet "från tårande till närande" blev avgörande för sinnesslövardens utformning. I möjligaste mån försökte samhället även här att utnyttja "begåvningsreserven". Under 1950-talet anges antalet obildbara uppgå till 0,2 procent av barnen i skolåldern (Grunewald 2008, s 272).

Själva begreppet "praktisk bildbar" synes vara en pedagogisk missuppfattning. Varje form av utbildning innebär en del teoretiska, d.v.s. mentala processer. Att reducera inlärning till dess praktiska delar blir vilseledande. Men oavsett den problematik uttrycket innebär, blev den s.k. praktiska bildbarheten ett viktigt, antagligen nödvändigt steg för att integrera allt fler människor inom utbildningssystemet. Genombrottet 1968 för personer med intellektuella funktionsnedsättningar betydde samtidigt det slutliga avskaffandet av den sociala konstruktionen "obildbarhet". Den här processen skred fram tack vare en reformorienterad socialpolitik. Därigenom poängterades att det fanns "allt större grupper av de svårare skadade barnen, vilka tidigare betraktades som obildbara men numera anses mottagliga för praktisk undervisning och social träning. Det är en strävan att göra det möjligt för de psykiskt utvecklingshämjade att leva ute i samhället" (SOU 1966:9, s 74). Comenius mer än 300 år gamla tankar om alla människors bildbarhet blev nu allmänt accepterad.

Källor och referenser

Otryckta källor

Malmö Stadsarkiv, Malmö stads uppfostringshem Håkanstorp: Protokoll, A1; Förteckning över elever, D1; Korrespondens, E1; Elevakter, F1.
Regionarkivet i Skåne län, Malmöhus läns sinnesslöanstalt Möllevångshemmet: Korrespondens, E1.

Samtida skrifter

- Ambrosius, J. (1919). *Sinnesslöa barns uppfostran. Sinnesslöa barns skiljande från skola för normala barn och uppfostran i sinnesslöanstalt*. I: *Folkskolans vän* 35, s 276-278.
- Ambrosius, J. (1919/20). *Undersökning om sinnesslöa barns psykiska utvecklingsmöjlighet* I II. Lund: Sverges Allmänna Folkskollärareförenings Litteratursällskap (Pedagogiska Skrifter).
- Ambrosius, J. (1928). *Har erfarenheten rörande de praktiska arbetena ådagalagt, att en planläggning i vissa avseenden är önskvärd, dels med avseende å val av arbete, dels i fråga om den utsträckning, som anses lämplig att tilldela varje arbetsart?* I: *Förhandlingar vid Tionde Allmänna Svenska Mötet för vården om de sinnesslöa i Lund den 19 20 Juni 1928*, Lund, s 81-84.
- Annell A.-L. (1943). *Bildbarhet*. I: *Psykologisk pedagogisk uppslagsbok*. Band I. Stockholm: Natur och kultur, s 227-228.
- Annell, A.-L. (1945): *Lagen om undervisning och vård av bildbara sinnesslöa*. I: *Socialmedicinsk tidskrift* 22, s 146-150.
- Comenius, J. A. (1989). *Didactica Magna. Stora undervisningsläran*, Göteborg: Daidalos (Pedagogiska biblioteket band 3).
- Fröderberg, H. (1946). *Vården av de svårskötta obildbara sinnesslöa*. I: *Förhandlingar vid Trettonde Allmänna Svenska Mötet på Johannesberg i Mariestad den 19 och 20 juni 1942 med representanter och andra intresserade för vården om sinnesslöa och fallandesjuka*, Eslöv: Kindvalls, s 89-99.
- Hanselmann, H. (1933). *Einführung in die Heilpädagogik. Praktischer Teil. Für Eltern, Lehrer, Anstaltserzieher, Jugendfürsorger, Richter und Ärzte*, Zweite durchgesehene Auflage, Zürich, Leipzig: Rotapfel-Verlag.
- Källmark, H. (1934). *Några ord om beläggningen och resultaten av verksamheten vid Uppsala läns sinnesslöanstalt under 50 år*. I: *Förhandlingar vid Elfte Allmänna Svenska Mötet för vården om de sinnesslöa i Uppsala den 15-16 juni 1933*, Uppsala: Wretman, s 17-28.
- Lagerwall, S. (1928). *Barnmaterialet i sinnesslöskolan*. I: *Förhandlingar vid Tionde Allmänna Svenska Mötet för vården om de sinnesslöa i Lund den 19-20 Juni 1928*, Lund, s 78-80.
- Petrén, A. (1915). *Landstingen och sinnesslövården*. I: *Sveriges landstings tidskrift* 2, s 27-49.
- Petrén, A. (1935). *Redogörelse för sinnesslö- och epileptikervården i Sverige*. I: *Nordisk tidskrift för sinnesslövärd* 37, s 7-16.
- Petrén, A. (1939). *Om betydelsen av småbarnshem som annex till sinnesslöskola*. I: *Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd* 14, s 258-263.
- Sondén, C. U. (1857). *Om Idioters uppfostran och undervisning*. I: *Hygiea* 19, s 299-310.
- SOU 1943:29. *Betänkande rörande sinnesslövärdens organisation med hänsyn till erforderliga åtgärder för beredande av skolundervisning åt bildbara sinnesslöa barn*. Stockholm.
- SOU 1966:9. *Omsorger om psykiskt utvecklingshämmande*. Betänkande avgivet av särskilt tillkallad utredningsman, Stockholm: Esselte .
- Stadius, G. (1938). *Begreppet bildbarhet*. I: *Nionde Nordiska Mötet i Stockholm 1936 för undervisning och vård av blinda, dövstumma, epileptiker, sinnesslöa och av talrubbingar lidande*, *Förhandlingar*, Stockholm: O. Eklund, s 366-371.

Uppfostringsarbetet vid Slagsta skola för sinnesslöa barn (1916). I: Svensk lärartidning 35, s 501-502, s 521-522.

Bearbetningar

- Areschoug, J. (2000). *Det sinnesslöa skolbarnet. Undervisning, tvång och medborgarskap 1925–1954*, Linköping: Linköpings universitet (Linköping Studies in Arts and Science No. 220).
- Axelsson, T. (2007). *Rätt elev i rätt klass: Skola, begåvning och styrning 1910–1950*, Linköping: Linköpings universitet (Linköping Studies in Arts and Science No. 379).
- Barow, T. (2009). *Kein Platz im Volksheim? Die "Schwachsinnigenfürsorge" in Schweden 1916–1945*, Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Bengtsson, S. (2004). *Anstalternas utveckling och innebörd I: S. Förhammar & M. C. Nelson (red.). Funktionshinder i ett historiskt perspektiv*, Lund: Studentlitteratur, s 67-85.
- Benner, D. & Brügger, F. (2004). *Bildsamkeit/Bildung. I: D. Benner & J. Oelkers (red.). Historisches Wörterbuch der Pädagogik*, Weinheim, Basel: Beltz, s 174-215
- Börjesson, M. & Palmblad, E. (2003). *Introduktion. I: M. Börjesson & E. Palmblad (red.). Problembarnets århundrade. Normalitet, expertis och visionen om framsteg*. Lund: Studentlitteratur, s 7-15.
- Ellger-Rüttgardt, S. (2008). *Geschichte der Sonderpädagogik. Eine Einführung*, München, Basel: Ernst Reinhardt Verlag.
- Engwall, K. (2000). *"Asociala och imbecilla". Kvinnorna på Västra Mark 1931–1967*, Örebro: Örebro universitet (Örebro Studies in History 1).
- Förhammar, S. (2007). *Från tärande till närande. Funktionshinder, utbildning och socialpolitik i Sverige*, Lund: Studentlitteratur.
- Grunewald, K. (2008). *Från idiot till medborgare. De utvecklingsstördas historia*. Stockholm: Gothia.
- Hedin, M. & Tydén, M. (1998). *Sociala kategoriseringar – historikerns och historiens*. I: Historisk Tidskrift 118, s 485-495.
- Johannisson, K. (2006). *Hur skapas en diagnos? Ett historiskt perspektiv*. I: G. Hallerstedt (red.). *Diagnosens makt. Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos, s 29-41.
- Nordström, S. G. (1968). *Hjälpskolan och särskolan i Sverige t.o.m. 1921*. Utvecklingen i relation till differentieringsproblemet, Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 119).
- Richardsson, G. (2004). *Svensk utbildningshistoria: Skola och samhälle förr och nu*, Sjunde reviderade upplagan, Lund: Studentlitteratur.
- Söder, M. (1978). *Anstalter för utvecklingsstörda: En historisk sociologisk beskrivning av utvecklingen*, Stockholm: Ala.
- Tenorth, H.-E. (2006). *Bildsamkeit und Behinderung – Anspruch, Wirksamkeit und Selbstdestruktion einer Idee*. I: L. Raphael, & H.-E. Tenorth (red.). *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit. Beiträge für eine erneuerte Geistesgeschichte*. München: Oldenbourg, s 497-520.